

lucida intervalla

ČASOPIS ZA KLASIČNE NAUKE
A JOURNAL OF CLASSICAL STUDIES

53 (2024)

FILOZOFSKI FAKULTET
BEOGRAD

Elije Aristid i *Sveti govori*: problemi klasifikacije

Apstrakt: Cilj ovog rada je istražiti različite probleme vezane za Elija Aristida i njegovo djelo *Sveti govori*. Prva dilema odnosi se na klasifikaciju samog autora, postavljajući pitanje da li je on uistinu sofist ili se može smatrati samo retorom. Ovo pitanje je usko povezano sa kulturnim pokretom koji je bio dominantan u periodu njegovog djelovanja, a to je druga sofistika. Istraženi su i problemi klasifikacije koji se tiču Aristidovog najintimnijeg djela, *Svetih govora*. Nakon prikaza osnovnih informacija o *Govorima* razmotrena je i analizirana njihova kompozicija i kronologija, što je od značaja za pitanje klasifikacije. Na kraju, analizirani su *Sveti govori* kao autobiografsko djelo, religijski tekst i vrsta pohvalnog govora, izdvajajući pritom karakteristike koje ovo djelo primiču navedenim vrstama. Analizom je utvrđeno postojanje generičkih paralela s različitim drugim književnim i neknjiževnim podvrstama, a s obzirom na to da u antičkoj književnosti nije postojala jasna tendencija klasifikacije svih književnih podvrsta, u ovom radu retrogradno su primijenjene savremene definicije i nomenklatura.

Ključne riječi: Elije Aristid, *Sveti govori*, klasifikacija, druga sofistika, autobiografija, religijska književnost, pohvalni govor.

Uvod

Elije Aristid je, prema mome sudu, zasigurno jedna od najosebujnijih ličnosti u grčkoj književnosti, koji je obilježio 2. stoljeće nove ere, a isticao se kao jedan od najboljih predstavnika druge sofistike, što može zvučati i paradoksalno jer sâm Aristid sebe nije doživljavao kao sofista i na taj termin je gledao s prezirom, što će kasnije u tekstu biti pojašnjeno i potkrepljeno primjerima. No treba li suditi po njegovom ličnom doživljaju, te zaključiti da on nije bio sofist? Ovo je samo jedna od nedoumica s kojima se susrećemo baveći se životom i djelom Elija Aristida. On predstavlja jedinstvenu figuru u kulturnom miljeu svog vremena, kao i u širem kontekstu. Izdvajao se svojim raznovrsnim stvaralačkim opusom, kao i specifičnim karakterom koji su neki posmatrači mogli percipirati kao samouvjeren ili nadmen. Korpus Elija Aristida sadrži 53 naslova, ne računajući izgubljene govore i pjesme: velik je i raznolik, zbog čega ću poimence spomenuti samo poznatija djela.¹ Među

¹ Sva Aristidova djela spominje GASCÓ / VERGER 1987, 68–75.

Aristidovim radovima nalaze se enkomiji ljudima, enkomiji gradovima, poput *Pohvale Rima* i *Panatenejskog govora*, deliberativni govori, deklamacije, himne bogovima, govori upućeni Platonu te *Sveti govori*.² Filostrat u svojem djelu *Životi sofista* spominje naslove brojnih deklamacija koje nisu sačuvane,³ a sâm Aristid spominje određena djela koja se nisu sačuvala, kao na primjer govore *U obranu trčanja* te *U hvalu Ateni i Dionizu*,⁴ tri govora Asklepiju⁵ te deklamaciju *Demosten predlaže djelovanje dok je Aleksandar u Indiji*.⁶

Njegovo najveće djelo *Sveti govori* su *sui generis* te je nužno provesti dublju i ozbiljniju analizu koja ukazuje na generičke paralele s nizom drugih antičkih književnih i neknjiževnih podvrsta, što je i cilj ovog rada. Bitno je imati na umu da u antici nije postojala jasna sklonost klasifikacije svih književnih podvrsta. Stoga u radu primjenjujemo današnje definicije i nomenklaturu retrogradno na tekstove čijom klasifikacijom su se u antici manje zamarali. *Sveti govori* su odabrani za analizu zbog njihove izuzetnosti iz više razloga. Prvenstveno, njihova složena žanrovska priroda čini ih posebnima u usporedbi s ostalim Aristidovim djelima. Zatim, oni doprinose razumijevanju Elija Aristida kao osobe, a i važan su povijesni izvor za društveni kontekst toga doba. Specifičnost koja se vezuje za ime Elija Aristida otvara mnogo tema za diskusiju, a ovaj rad će obraditi tek neke probleme koji se tiču Aristidova književnog stvaralaštva. U radu će biti riječi o određenim nedoumicama koje su vezane za njegovo najveće djelo *Svete govore*. Pitanja na koja ću pokušati dati odgovor su sljedeća: Treba li svrstati Aristida među sofiste ili retore? Koji su to problemi koji se tiču kompozicije i kronologije *Svetih govora* i zašto uopće postoje i kako oni utiču na klasifikaciju ovog djela? Kako klasificirati *Svete govore*? Metodologija koje je tom prilikom korišćena jeste rad na tekstu *Govora*, njegova analiza, uz izdvajanje onih karakteristika kojima se primiče i izjednačava s diskursom autobiografije/dnevničke proze, religijske literature te pohvalnog govorništva.

Prije nego što se navedena problematika uzme u razmatranje, dan je sažeti osvrt na period druge sofistike i pružen je kratak pregled društvenih okolnosti drugog stoljeća, s posebnim osvrtom na krug sofista, kao i na položaj Grka u Rimskom carstvu. Tada će se i nametnuti pitanje je li postojao problem identiteta obrazovanih Grka u vremenu koje Dods naziva dobom anksioznosti,⁷ kada su nastajale velike društvene promjene, pogotovo kada je riječ o religiji. Takvo stanje nesigurnosti i konfuzije ogledava se i u stvaralaštvu Elija Aristida, a osobito se očituje u *Svetim govorima*. To

² PERNOT 2005, 194.

³ Kao na primjer *Najamnici kojima je naređeno da vrate zemlju, Spartanci koji su se protivili utvrđivanju, Prigovarajući Kaliksenu jer nije dopustio pokop desetorice*.

⁴ Ael. Ar. Orat. 26.327.

⁵ Ael. Ar. Orat. 26.330.

⁶ Ael. Ar. Orat. 26.325.

⁷ DODDS 1965.

nam pokazuje i žanr zvan *ἱεροὶ λόγοι*, a koji je obavljen velom misterije. Aristidovo istoimeno djelo, u kome je predočio više od 30 godina svog života, zbog mnoštva razloga, kao što su podaci izneseni u njemu o životu u Pergamu, štovanju boga Asklepija, religijskim putovanjima, ali i opisi bolesti, razlog su zašto je zavrijedilo je da mu se posveti pažnja. *Sveti govori* nude uvid u autorov lični odnos s bogom, što predstavlja novinu u grčkoj književnosti, ali i nagovještava promjene koje su uskoro nastupile u društvu s jačanjem kršćanstva.

Druga sofistika i problem identiteta

Oživljavanje starih ideala

Kulturni preporod u Rimskom carstvu, nastao kao rezultat mira što je zavladao nakon pada Egipta pod rimsku vlast, obilježio je 2. i 3. vijek, uslijed čega dolazi do materijalnog i kulturnog procvata. Istočne provincije su ekonomski osnažene, a središta za vrijeme ovog perioda, koji se katkad naziva i »grčki preporod«, postaju grčki gradovi u Maloj Aziji. Pokret zvan druga sofistika javlja se kao posljedica novonastalih okolnosti, a termin je skovao Filostrat u svojem djelu *Životi sofista*.⁸

Druga sofistika je specifičan pojam, a odnosi se na književno-kulturnu etapu u kojoj su se njeni pripadnici okrenuli starini, a uzor su im bili prvi sofisti. Filozofi i retori koji su tada stvarali nazivaju se sofistima, kao i njihovi prethodnici iz 5. vijeka prije Krista,⁹ a njihova glavna djelatnost je bila da svoje znanje iz retorike i filozofije prenose mladima. Slično kao i u klasičnom periodu, kada nije postojala jasna granica između sofista filozofa i sofista retora, tako je bilo i u carskom periodu.

Grčki identitet

Iako je period druge sofistike bio obilježen preporodom i mirom, u kojem su intelektualci mogli slobodno stvarati, on je bio obilježen i novim društvenim strujanjima, koja su utjecala na kulturno djelovanje. Dods¹⁰ razdoblje od stupanja na prijestolje Marka Aurelija do Konstantina opisuje kao vrijeme kada je nakon blagodatnog uslijedio nagli pad, prvenstveno materijalni, kada je kršćanstvo preuzimalo primat, a vjerovanje u grčke, odnosno rimske bogove je počelo iščezavati. Čovjek se tada počeo okretati više sebi i otuđivati od društva, tvrdi Dods. Njegov stav ne dijeli Svejn,¹¹ koji je mišljenja da je period druge sofistike bio idealan za književnu produkciju, vrijeme u kojem su sofisti pripadali elitnim društvenim krugovima.

⁸ Philostr. *VS* 1.18.

⁹ Protagora, Gorgija, Prodik i Hipija su glavni predstavnici.

¹⁰ DODDS 1965, 3.

¹¹ SWAIN 1996, 254.

S druge strane, moja teza je da, iako je mir i prosperitet u prvoj fazi ovog pokreta, dok je Aristid djelovao, omogućio bezbrižan život, promjene koje su se najavljivale sigurno su unijele osjećaj neizvjesnosti među građane, posebno među obrazovanim Grcima. Ne smije se zanemariti niti to da je grčki svijet bio koloniziran od Rima i da je, unatoč relativno dobroj politici koja je vođena prema kolonijama, ipak njemu bio podređen.

Lauwers smatra da su unutar druge sofistike postojala dva kulturna podsistema, socio-politički i intelektualno-filozofski, te da je među njima postojala tenzija. Ta tenzija se posebno ogledala u odnosu prema terminu sofist. Kod socio-političkog podsistema pojam sofist je bio povezan sa hvalom i čašću, dok je kod intelektualno-filozofskog podsistema on označavao upravo suprotno.¹² Pa ipak, jedan nije isključivao drugi, što je vidljivo iz primjera Elija Aristida, kod kojega se vide karakteristike oba.¹³

Nenaklono gledanje na sofiste datira još od vremena prvih sofista. Platon ih je držao sa prevarante i obmanjivače, a Izokrat je čak napisao i govor protiv njih, tako i naslovljen *Protiv Sofista*.¹⁴ Optuživani su da njihovo poučavanje nije bilo u skladu sa moralom (Protagora je doista zastupao moralni relativizam) i tradicijom.¹⁵

Sofisti su, pored osnovne uloge retora i filozofa, bili i putujući učitelji koji su svoju vještinu prenosili mladim naraštajima. Njihov opus je bio raznolik, a značajan broj djela nije sačuvan. Ako je suditi prema sačuvanim tekstovima, vrsta koja je obilježila sofistiku su svakako *progymnasmata*, odnosno retoričke vježbe, koje su služile za usavršavanje vještine govornišva.¹⁶ Anderson smatra da su dvije ključne karakteristike ovog pokreta, a to su odlučni helenizam i svestranost koja graniči sa dvosmislenošću.¹⁷ Sofisti su kao Grci predstavljali grčku kulturu u Rimskom Carstvu. Pisanjem na grčkom jeziku, koristeći grčki jezik i imajući slavne Grke kao uzore, isticali su grčki identitet u Carstvu. Njihovi govori najbolje svjedoče o njihovom ponosu na slavnu grčku prošlost. Kod Polemona to je vidljivo u pogrebnim govorima u čast atinskim vojskovođama Kalimahu i Kinegiru, koji su poginuli 490. pr. Kr. u bici kod Maratona, kod na primjer Julija Poluksa u *Arkadskom govoru*,¹⁸ a kod Elija Aristida u njegovom najpopularnijem djelu, *Panatenejskom govoru*. Utjecaj antičkih uzora nije vidljiv samo u temama, već i u jeziku. Ideal je bio antički dijalekat, koji i Aristid hvali:

¹² LAUWERS 2013, 336.

¹³ LAUWERS 2013, 356.

¹⁴ Zanimljivo je da to Filostrat ne spominje.

¹⁵ HORNBLOWER 2012, 1381.

¹⁶ O sofističkim retoričkim vježbama više u ANDERSON 1993, 47–53.

¹⁷ ANDERSON 1993, 17.

¹⁸ Govor u hvalu Arkadana, nije sačuvan, spominje ga Suda.

τοσοῦτον γάρ τὸ διάφορον τῶνδε τῶν λόγων πρὸς ἅπαντας τοὺς ἄλλους ἐξ ἀρχῆς τε ἦν καὶ ἔτι μάλλον ἐξεφάνη τῷ χρόνῳ ... μόνη δὲ ἦδε πάσαις μὲν πανηγύρεσι, πάσι δὲ συλλόγοις καὶ βουλευτηρίοις σύμμετρος, ἔτι δὲ ἅπασι καὶ καιροῖς καὶ τόποις ἀρκεῖ καὶ δι' ἑσού προέπει.¹⁹

Tolika je bila superiornost ovog govora nad svim ostalima od početka, a to je s vremenom postalo još očitije ... jedino je ovaj prikladan za svaku narodnu svetkovinu, za svaku skupštinu, za svaku vijećnicu, k tomu dostatan je svakom trenutku i mjestu te je jednako primjeren.

Težnja ka antičkom stilu javila se još u 1. st. pr. Kr., kada se javio aticizam,²⁰ klasicistički stil u govorništvu, čiji je začetnik Dionizije Halikarnašanin.²¹ Takve težnje su kasnije pripadnici druge sofistike nastavili gajiti, a posebno su vodili računa o leksici i njenoj čistoći; riječi koje su koristili morale su biti potvrđene kod klasičnih autora.²² Pored toga, oponašali su i morfološke i fonološke specifičnosti, kao što su upotreba duala, dativa i optativa.²³ Također, teme koje su bile obrađivane u govorima većinom su se bavile događajima do 323. pr. Kr.²⁴ Razlog tome može biti što su Grci smatrali kako tadašnji događaji nisu bili vrijedni opisivanja, budući da su se njihovi uzori, pogotovo historičari kao što je Herodot, bavili historijom nezavisnih gradova i država, što više nije bilo moguće.²⁵ Pojavu arhaizirajuće (aticističke) struje unutar druge sofistike Arnot objašnjava kao nostalgiju za slavnijim vremenima, a oponašanje ovog stila smatra odavanjem počasti, a ne plagijatorskom obmanom.²⁶ Bovi pak ističe kako aticizam nije bila pojava koja se ogledala samo u jeziku, već i ostalim oblastima kulture.²⁷ Ipak, ima nekih koji smatraju da su radovi sofista bili prije svega jednostavni i samodopadni, te su mogli biti i varljivi, što se prema Andersonu vidi u samoj krilatici druga sofistika, koju opisuje kao elipsu, koja ima lijepi prizvuk, no ne nudi definiciju.²⁸

Činjenica da su Grci toliko željeli očuvati identitet možda ukazuje na to da su proživljavali krizu identiteta. Vitmarš vjeruje da je književno stvaralaštvo tog doba nesumnjivo povezano sa »procesom pregovaranja o identitetu odvojenom od Rima.«²⁹ On zaključuje da je unutar pokreta bilo više različitih koncepcija grčkog identiteta, kao što su ekskluzivizam, tradicionalni autohtonizam, sve do inkluziv-

¹⁹ Ael. Ar. *Orat.* 13.181.

²⁰ Za više o aticizmu, ali i azijanizmu, pogledati WILAMOWITZ 1900.

²¹ KIM 2010, 472.

²² KIM 2010, 486.

²³ KIM 2010, 470.

²⁴ BOWIE 1970, 8.

²⁵ BOWIE 1970, 17.

²⁶ ARNOTT 1982, 303.

²⁷ BOWIE 1970.

²⁸ ANDERSON 1986, 17.

²⁹ WHITMARSH 2001, 2.

nog modernizma.³⁰ Roson govori kako Grci koji su obnašali visoke dužnosti ipak nisu imali isti status kao bogati Rimljani, te dodaje kako su grčki retori mogli biti kontrolirani od strane svojih mecena.³¹ Bili su cijenjeni, ali Rimljani su im jasno dali do znanja da su oni ti koji kontroliraju vlast te da nisu u jednakom položaju.³² Zbog toga su javni nastupi sofista bili od velikog značaja, te ih stoga Dauni naziva »etičkim pozorištem«, oni su po Aristida i ostale mogli imati značajne društvene i političke posljedice.³³ Čini se da je u tome Aristid dobro balansirao, te je više puta, kada je riječ o društveno-političkom životu, uspio postići što je želio, izbjegavajući obnašanje službi, kao na primjer obnašanje dužnosti visokog sveštenika Azije.³⁴

Život pripadnika druge sofistike ne razlikuje se od života običnih, »malih« ljudi kada su u pitanju ljudske strasti i zemaljski problemi. I među njima je bilo nadmetanja za moći, ljubomore i rivalstva.³⁵ Neprijateljstvo je nekad moglo ići do krajnjih granica, te rezultirati i smrću, kao kada su učenici Hadrijana iz Tira istukli Hrestovog učenika.³⁶ Kao što je rečeno, pripadali su elitnim krugovima, a većina njih je u istima i rođena. Karakteristika mnogih je dobro obiteljsko porijeklo, često vanatičko (što je slučaj i kod Aristida), i bogatstvo.³⁷

Elije Aristid – retor ili sofist?

Prva nedoumica koja se javlja oko klasifikacije, a vezana je za samog autora i njegov opus, jeste ona koja postavlja pitanje da li je Aristid retor ili sofist. Za vrijeme druge sofistike bila je tanka razlika između pojmova retor i sofist. Diskusija o tome može doprinijeti boljem razumijevanju razlika između njih, kakvu su ulogu imali jedni, a kakvi drugi u društvu, a i sama rasprava o ovoj temi nam govori koliko su oni bili bitni u kulturnom i političkom životu onoga doba. Razlika između retorike i sofistike je, po Andersonu, u pogledu kvalitete; sofisti posjeduju najveći stepen retoričkog umijeća, a retori su vrhunski učitelji govorničtva, te je njihova vrijednost pedagoška.³⁸

Iako su svi sofisti bili retori, nisu svi retori bili sofisti. Stoga je u nekim slučajevima teško procijeniti jesu li određeni obrazovani Grci, čiji je interes prije svega bio usmjeren na retoriku i filozofiju, a koji su uglavnom živjeli i djelovali u istočnim

³⁰ WHITMARSH 2001, 45.

³¹ RAWSON 1985, 77–8.

³² ANDERSON 1993, 101–2.

³³ DOWNIE 2013, 29.

³⁴ DOWNIE 2013, 157–8.

³⁵ ANDERSON 1986, 113.

³⁶ ANDERSON 1986, 49.

³⁷ ANDERSON 1986, 124.

³⁸ ANDERSON 1993, 16.

provincijama Rimskog Carstva, uistinu bili sofisti ili retori ili pak filozofi. Problem klasifikacije očit je i na primjeru Aristida. Bauersok, kada govori o grčkim sofistima u svojoj knjizi, Aristida nedvojbeno ubraja među sofiste.³⁹ Ber, s druge pak strane, napominje kako je termin sofist kod Aristida uglavnom korišten u negativnom kontekstu.⁴⁰ Uistinu ima mnogo mjesta u njegovom opusu, koji to i potvrđuju; tako u govoru *Gradovima, o primirju* nekog sofista opisuje kao hvalisavca, a u govoru u *O usputnoj primjedbi* opisuje sofiste kao ekstravagantne.⁴¹ Festižjer⁴² navodi i takve primjere, no i one u kojima sofisti nisu negativno opisani. Jedan od prvih koji je ubrojio Aristida među sofiste, kao što su Dion iz Pruze i Herod Atički, jeste Filostrat, autor *Života sofista*. S time se ne slaže Svejn, koji je stava da Aristid nije bio sofist, unatoč tome što je imao učenike.⁴³

Sofisti su bili na glasu da su držali govore, odnosno deklamacije, koje tokom druge sofistike često nisu imale značajnu literarnu vrijednost, te su privlačile širu publiku, a cilj im je bio stjecanje popularnosti, a ne širenje moralnih vrijednosti. Aristidova pak retorika ima ozbiljniju notu, te je šireg opusa, za razliku od prosječnog sofista onog doba. On je sastavljao i žalopojke, enkomije, prozne himne, te ostale vrste. Neki od njegovih govora imali su i poučni karakter. Sam autor pravi distinkciju između pojmova sofist i retor, te sebe smatra retorom, a ne sofistom, što je osobito vidljivo u 34. govoru:

προσῆπτον δέ τι καὶ ἄλλο τοῦ κόρδακος οὐνεκα, ὥστ' ἐλεινὸν τὸ χρῆμα τῆς συναυ-
λίας εἶναι τοῦ τε σοφιστοῦ καὶ τῶν ἐταίρων ἐφ' οἷς ἐπτόητο. τοιαῦτα οἱ τὸ βέλτιον
τιμῶντες ἄθλα φέρονται παρὰ τῶν λογίων θεῶν καὶ τοιαῦτα οἱ λυμαινόμενοι τοῖς
λόγοις.⁴⁴

Dodali su još nešto drugo radi kordaksa, tako da je koncert sofista i drugova, kojih se plašio, bio jadan. Takve su nagrade koje su dane od bogova govorništa onima koji bolje poštuju, a takve onima koji škode govorništvu.

U jednom pak drugom govoru takođe navodi: ἀπέτεινα τὴν ῥῆσιν τὴν κατὰ τῶν σοφιστῶν ...⁴⁵ (»Obradio sam temu protiv sofista.«) On ne bi volio da ga se naziva sofistom, te govornike svoga vremena označava kao »odvratne sofiste«.⁴⁶ I na ostalim mjestima Aristid u svojim djelima izriče negativan stav o sofistima i naziva ih drugim pogrdnim imenima, te uz to ismijava i stil jednog od njih.⁴⁷

³⁹ BOWERSOCK 1969.

⁴⁰ BEHR 1968, 66.

⁴¹ Neka od mjesta su Ael. Ar. Orat. 42.517; Ael. Ar. Orat. 49.370; Ael. Ar. Orat. 49.384; Ael. Ar. Orat. 26.343.

⁴² FESTUGIERE 1969, 148.

⁴³ SWAIN 1996, 255.

⁴⁴ Ael. Ar. Orat. 50.412.

⁴⁵ Ael. Ar. Orat. 27.355.

⁴⁶ BRUNT 1994, 50.

⁴⁷ Ael. Ar. Orat. 42.517; Ael. Ar. Orat. 49.370; Ael. Ar. Orat. 49.384; Ael. Ar. Orat. 26.343.

Unatoč tome što Aristid nije želio da ga se naziva sofistom, te taj pojam koristi u pejorativnom značenju na mnogo mjesta u svojim djelima, njegov život govori drugačije. Bio je učitelj retorike koji je putovao u Smirnu, Efez i ostale gradove, poučavajući i držeći govore pred publikom.⁴⁸ On sam ističe svoje brojne govorne uspjehe na javnim nastupima, nadmašujući konkurenciju. Mogući uzrok Aristidovog nezadovoljstva terminom sofist može ležati u njegovoj oholosti i težnji da se istakne iznad ostalih, ne želeći da ga se smatra samo jednim od mnogih sofista. S tezom da Aristida treba ubrojiti među sofiste, odnosno »profesionalne izvođače – govornike«, slaže se i Harison.⁴⁹

S druge strane, osobina koja ga razlikuje od većine sofista jeste njegova nesklonost improviziranom govoru, koju su mnogi sofisti redovno prakticirali, a čija praksa je bila poželjna. Aristidova težnja za perfekcionizmom ga je sprječavala da se okuša u izvođenju govora *ex tempore*. Njegovo opravdanje za to je da je bilo koji govornik kojemu je cilj da udovolji slušateljima i zabavi publiku, a ne da ih navede da ispravno razmišljaju, kriv za oskrnavljenje svetih tajni poziva,⁵⁰ odnosno govorničkog talenta, koji je u njegovom slučaju dar od boga Asklepija. Aristidovo poimanje govorništva se oslanja na Izokrata, koji je retoriku smatrao nužnom ne samo za ovladavanje stilom i stjecanje teorijskog znanja, već ju je držao disciplinom koja poučava osnovama morala, filozofije i državnčkog umijeća, a onaj tko je upućen u nju pripremljen je za uspješan život.⁵¹ Dok su se njegovi savremenici sofisti služili retorikom kako bi si priskrbili slavu, on kaže da je njegovo retoričko umijeće bogomdano, bogato ozbiljnim smislom i kvalitetnom izvedbom.⁵²

Za zaključiti je da je ipak više dokaza, a za mnoge je sâm autor izvor, na strani toga da se Aristida klasificira kao sofista, kako je to Filostrat prvi učinio. On je bio aktivan pripadnik kruga sofista, a isticao se historijskim deklamacijama, koje se bile zaštitni znak sofista. Sačuvani radovi koji to potkrepljuju su *O slanju pomoći onima na Siciliji* i *pet Leuktrijskih govora*, ali i ostala djela, od kojih su neka izgubljena, poput *Demosten predlaže djelovanje dok je Aleksandar u Indiji*.⁵³

⁴⁸ U petoj knjizi *Svetih govora*.

⁴⁹ HARRISON 2000, 251.

⁵⁰ Govor *Protiv onih koji se rugaju tajnama retorike*.

⁵¹ Za detalje i usporedbe pogledati HUBBELL 1913, 54–64.

⁵² *Ibid.*

⁵³ Ael. Ar. *Orat.* 26.325.

Sveti govori

Uvodne napomene

Svoje najobimnije djelo *Svete govore* Aristid je, kako smatra Harison,⁵⁴ sastavio u poznoj dobi. Izraelovič⁵⁵ navodi kako Čarls Ber⁵⁶ njihovo izdavanje datira u 170–171, dok Harison smatra 175–176. vjerojatnijim razdobljem, baš kao i Čarls Vajs.⁵⁷ Posljednji događaji spomenuti u *Govorima* su iz marta 171.⁵⁸ Sam Aristid spominje *Svete govore* u enkomiju Asklepiju iz 177, tako da su u to vrijeme sigurno morali već biti izdati. Pisani su čistim antičkim dijalektom, u duhu druge sofistike, u kojem su tada stvarali grčki autori, imajući za uzor autore klasičnog doba. U njima je bogato opisan svakodnevni život za vrijeme boravka u Asklepijevom svetištu, kao i medicinske i religijske usluge koje je Aristid ondje primao. Najvažnijim smatraju se opisi snova. U snovima se Asklepije, koji je imao ključnu ulogu u Aristidovu životu, posebice za boravka u pergamskom svetištu, ukazivao Aristidu, te ga savjetovao i davao mu umjetničko nadahnuće.⁵⁹

Šest knjiga *Svetih govora* (ali zapravo pet, budući da je od šeste knjige sačuvan samo početak od nekoliko rečenica) čine neku vrstu dnevnika, u kojemu se može steći uvid u autorovo fizičko i psihičko zdravlje, koje je pod utjecajem Asklepija, kako je on uvjeren. Iznesen je u govorima detaljan opis bolesti od kojih je patio Aristid, a zbog kojih je završio u Asklepijevom svetištu u Pergamu; taj period naziva *kathedra*.⁶⁰ Samo prve tri knjige se bave temom bolesti, dok četvrta opisuje njegovu borbu za pravo na imunitet, odnosno pravo da ne obavlja javne dužnosti za koje je bio izabran. Peta i šesta knjiga bilježe njegove govorničke uspjehe.

Nastanak *Svetih govora* je potaknut od strane Asklepija, koji mu je taj zadatak navodno poslao u snu krajem šezdesetih godina drugog stoljeća.⁶¹ Izgleda da je prva knjiga napisana s namjerom da bude vrsta posvete Asklepiju, što u ono vrijeme nije bilo neuobičajeno. Aristid nije imao u planu tako veliki pothvat, no na kraju je odlučio da nastavi s opisivanjem što više događaja koji su bili pod Asklepijevim mentorstvom. O važnoj ulozi boga svjedoči autor kada na početku prvog i drugog dijela navodi kako ga je Asklepije spasio. Napominje da je ove govore napisao u znak zahvalnosti bogu.

⁵⁴ HARRISON 2000, 3.

⁵⁵ ISRAELOWICH 2012, 14.

⁵⁶ BEHR 1968.

⁵⁷ WEISS 1998, 37–46.

⁵⁸ ISRAELOWICH 2012, 15.

⁵⁹ Proricanje putem snova ili oneiromantija bila je zastupljena praksa u antici. Vjerovalo se da su snovi poruke bogova ili mrtvih, a tumači snova su bili pripadnici uglednog staleža, te je njihov društveni i politički uticaj bio značajan.

⁶⁰ Ael. Ar. *Orat.* 24.306, 25.319.

⁶¹ ISRAELOWICH 2012, 16.

Problem kompozicije i kronologije

Pretpostavlja se da je prva knjiga *Svetih govora* napisana 171. ili 172. godine, a ostale knjige su očito sastavljene nekoliko godina kasnije, oko 175.⁶² Tome je tako vjerojatno zato što Aristid, kao što je rečeno prije, nije u početku znao da će ovaj izraz zahvalnosti bogu prerasti u njegovo najveće djelo, u kojem je opisan njegov odnos s Asklepijem, duži od trideset godina.

Upravo je zato prvih nekoliko knjiga najkonfuznije i najneorganiziranije jer, kako je rekao Aristid, zapisi snova se temelje na bilješkama koje je zapisivao u realnom vremenu, no ti zapisi su se vremenom toliko oštetili da su postali potpuno beskorisni.⁶³ Zbog toga se Aristid morao oslanjati na svoja sjećanja, što je rezultiralo pomalo kaotičnim zapisima. Još ako se tome doda pritisak koji je osjećao zbog kvalitetnog oduživanja Asklepiju, te prisutnost pisara, nije ni čudo što su zapisi »neuredni«. Kako odmiče vrijeme, tako je i tok pisanja tečniji. Ber tvrdi kako je Aristidu bilo najlakše napisati petu knjigu, budući da su događaji iz nje najskoriji, te je trebao uložiti najmanje napora u prisjećanja, dok je period od 144. do 155. godine, koji čine najveći dio *Govora*, najmanje siguran kada je riječ o kompoziciji i memoriji.⁶⁴

Aristid ne primjenjuje kronološku naraciju događaja, nego čas priča o sadašnjosti, a čas o prošlosti. Unatoč tome, trudi se prenijeti sve snove otkad mu se Asklepije prvi put javio u njima. Isto vrijedi i za sve tjelesne tegobe i promjene. On čak tvrdi da je vodio dnevnik u kojem je bila cijela njegova anamneza; na taj način je pratio poboljšanja i pogoršanja zdravstvenog stanja, kao i reakcije na dobijene tretmane. Te zapise koristio je i pri opisivanju situacija u kojima mu se Asklepije prikazivao, s obzirom na blisku povezanost njegove bolesti i odnosa s bogom. Međutim, kako je već spomenuto, te bilješke mu kasnije više nisu bile dostupne. O tome piše sljedeće:

ἐπεὶ μυριάδας γὰρ ἐπὶ οὐκ ἔλαττον ἢ τριάκοντα ἡγοῦμαι τῆς ἀπογραφῆς εἶναι, ἀλλ' οὐτ' ἐπελθεῖν δὴ πού ῥᾷδιον αὐτὰς οὐτ' ἐφαρμόττειν ἑκάστοις ὅπως εἶχε τὰ τῶν χρόνων: πρὸς τε τούτοις ἔστιν ἃ καὶ διεφορήθη ἐν τῇ παντοδαπῇ φθορᾷ καὶ ἀκρασίᾳ τῶν κατ' οἶκον περὶ τοὺς χρόνους τούτους. ὑπόλοιπον οὖν ἐστὶ κεφάλαια λέγειν, ἄλλα ἄλλοθεν ἀναμνησκόμενον, ὅπως ἂν ὁ θεὸς ἄγῃ τε καὶ κινήῃ...⁶⁵

Mislim da je u mojim bilješkama ne manje od 300 000 redova, ali nije niti lako proći kroz njih niti ih poslagati kronološki. I neke bilješke su bile razasute svakakvim gubicima i neredom u kući kroz ovo vrijeme. Stoga, jedino preostalo je pričati ono najbitnije, jer se sjećam različitih stvari iz različitih perioda, kako god bog me vodi i potiče.

⁶² SWAIN 1996, 261.

⁶³ Ael. Ar. *Orat.* 24.291–2.

⁶⁴ BEHR 1968, 117.

⁶⁵ Ael. Ar. *Orat.* 24.291–2.

Uz ovakvo Aristidovo obrazloženje u vezi s načinom na koji je napisao *Svete govore*, javljaju se sumnje je li ovo djelo možda fiktivno, te su neki doveli u sumnju autentičnost događaja iznijetih u njemu.⁶⁶ Izraelović vidi rješenje ove debate u tome da su Aristidovi zapisi uistinu istiniti, no da su zapisana u *Svetim govorima* sjećanja na bilješke snova, a ne sami snovi.⁶⁷ U suštini, on u potpunosti prihvaća Aristidovu priču. Ja se priklanjam mišljenju da su zapisi djelomično istiniti; jedan razlog je taj jer je Aristid uistinu sanjao te snove, a drugi jer zapisi ne sadrže samo opise snova, nego i opise autorove svakodnevice. Ipak, zapisi su istovremeno i plod njegove mašte jer sadrže i opise snova, koji često nemaju utemeljenja u stvarnosti. Vjerojatnost je da je imao halucinacije od bolova ili da je pak toliko postao opsjednut religijom da je jedini izlaz vidio u njoj.

Koje god obrazloženje prihvatili o vjerodostojnosti zapisa, istina je da je kompozicija neuredna, kao i kronologija snova, koja je još više narušena čestim digresijama i raznolikim temama o kojima Aristid piše u *Govorima*. Aristid je takođe svjestan nedostataka, te savjetuje onome tko želi uistinu znati kada se i kako što dogodilo, da konzultira njegove bilješke.⁶⁸ Upravo problematika koja se tiče kompozicije i kronologije utječe na problem klasifikacije djela, jer su okolnosti i način nastanka *Govora* nesvakidašnji i mnoštvo se pitanja nameće u vezi istih.

Problem klasifikacije

Sveti govori kao autobiografija

Prvi žanr u koji se *Sveti govori* mogu svrstati je autobiografija. Autobiografija predstavlja autorov zapis o vlastitom životu; ovakva definicija je relativno novijeg datuma i nastala je u vrijeme prosvjetiteljstva.⁶⁹ Možemo dodati da se autobiografija razlikuje od dnevnika po tome što je ona namijenjena za izdavanje, odnosno za širu publiku, dok dnevnik predstavlja zapisnik aktivnosti i misli autora, odlikuje ga otvoren i iskren stil, a piše se u privatne svrhe.⁷⁰ Granice autobiografije su fluidne, a gotovo svaki žanr može imati autobiografske elemente. Neki od primjera autobiografija iz antike su Platonovo *Sedmo pismo*, Izokratov govor *Antidosis*, te *Djela božanskog Augusta*.

Premda *Sveti govori* mogu djelovati i kao dnevnik, zadnja stavka to opovrgava. Eventualno bi se mogli svrstati u podvrstu memoara. Jasno je da se *Sveti govori* mogu doživjeti kao neki vid autobiografije, budući da autor opisuje događaje iz svog

⁶⁶ Više o tome kod ISRAELOWICH 2012, 16–17.

⁶⁷ *Ibid.*

⁶⁸ Ael. Ar. *Orat.* 24.292.

⁶⁹ MISCH 1950, 5.

⁷⁰ CUDDON 2013, 66–7.

života, a očito je iz više mjesta u korpusu da je naumio objaviti ovo djelo. Aristid je u samim *Svetim govorima* najavljiavao da će objaviti tekst, kao i u drugim govorima kada je to već i bio učinio:

νυνὶ δὲ τοσούτοις ἔτεσι καὶ χρόνοις ὕστερον ὅψεις ὀνειράτων ἀναγκάζουσιν ἡμᾶς
ἄγειν αὐτὰ πῶς εἰς μέσον.⁷¹

Ali sada nakon toliko godina i nakon toliko vremena, prikaze u snovima me
tjeraju da nekako iznesem to u javnost.

Sasvim je sigurno da je u Filostratovo vrijeme to djelo bilo poznato.

Autobiografija bi trebala predstavljati istiniti prikaz o autorovom životu. Ovakva definicija autobiografije može opovrgnuti prethodno rečeno. Naime, teško je znati jesu li se događaji opisani u *Svetim govorima* uistinu i dogodili ili su plod autorove mašte. Taj sud ostaje na čitaocu. U prilog tezi da su govori autobiografsko djelo govori i to da su govori pisani u prvom licu, iako to nije odlika samo autobiografije.⁷² Miš⁷³ je *Svete govore* ocijenio kao »možda najčudnije autobiografsko djelo grčke književnosti«,⁷⁴ autobiografijom, također, smatraju ga Ber,⁷⁵ Keova,⁷⁶ Bomper,⁷⁷ Rirdon,⁷⁸ Harison⁷⁹ i Pecalis-Diomidisova.⁸⁰ Sam pak Izraelović smatra:

Osoba može smatrati *Svete govore* autobiografijom jer su zabilježili intro-spektivna razmišljanja pojedinca o svojoj prošlosti. Ipak, autobiografska naracija samo je sredstvo za postizanje cilja. Izričita svrha *Govora* je veličanje Asklepija.⁸¹

Miš⁸² vjeruje da je Aristid sastavio *Svete govore* u ovoj formi podstaknut votivnim zapisima u hramovima koji su se nalazili u Asklepijevom svetištu, gdje je boravio dvije godine. Ondje je imao priliku pročitati izjave zahvalnosti drugih bolesnika Asklepiju, koji su isto tako bili pisani u prvom licu, sadržavali su lična iskustva, a

⁷¹ Ael. Ar. Orat. 24.291.

⁷² Naime više književnih vrsta i podvrsta može biti napisano u prvom licu. U 1. licu, pored autobiografije i dnevnika, pišu se npr. i pisma, memoari, lirski poezija, aretalogija, ali i pločice prokletstva (*defixiones*).

⁷³ Autor uzornog djela o autobiografiji u antici *A History of Autobiography in Antiquity*.

⁷⁴ MISCH 1950, 498.

⁷⁵ BEHR 1968.

⁷⁶ QUET 1993.

⁷⁷ BOMPAIRE 1993.

⁷⁸ REARDON 1993.

⁷⁹ HARRISON 2000.

⁸⁰ PETSALIS-DIOMIDIS 2006.

⁸¹ ISRAELOWICH 2012, 26.

⁸² MISCH 1950, 499.

posebna pažnja je bila pridavana tijelu. Takav način pisanja votivnih natpisa je bio čest u ono doba i vrlo je moguće da je Aristid u njima pronašao inspiraciju za *Svete govore*.⁸³

I Filostrat ih je držao za autobiografsko djelo, odnosno zapise ili dnevnike. On je *Svete govore* čitao kao autobiografiju koja može biti od koristi svakome tko želi saznati o Aristidovom životu, te uopće o životu jednog grčkog sofista. Valja napomenuti kako ih Filostrat opisuje riječju *ἐφημερίς*, koju prevedimo kao dnevnik, ali ne u značenju dnevnik za lične svrhe, odnosno onaj koji nije namijenjen za izdavanje, već u onom značenju koje danas nosi termin autobiografija. To je vidljivo i iz samog smisla rečenice, iz koje se vidi da je još neko morao imati pristup njima, osim autora.

τὰ δὲ βιβλία αὐτὰ ἐφημερίδων ἐπέχει τινὰ αὐτῷ λόγον, αἱ δὲ ἐφημερίδες ἀγαθαὶ διδάσκαλοι τοῦ περὶ παντός εὖ διαλέγεσθαι.⁸⁴

Ove knjige su mu služile kao neka vrsta dnevnika, a dnevnicima su dobri učitelji za dobro pričanje o svemu.

Isti pojam »dnevnik« za opisivanje *Svetih govora* koristi još jedan Aristidov pristasa, par generacija mlađi od Filostrata, kršćanin Sinesije, episkop Ptolemaide u Kirenaici, s kraja 4. i početka 5. vijeka. On je cijenio i poštovao Aristida, premda nije osobito volio sofiste.⁸⁵ Sinesije u svom djelu *O snovima* (*De insomniis*) govori o važnosti zapisivanja snova, imajući na umu Aristidove *Svete govore*, koji su mu uzor:

σοφὸν δ' ἂν εἶη καὶ γράφειν τὰ τε ὕπαρ καὶ ὄναρ ὁράματα καὶ συμπτώματα ... εἰ γὰρ τὰς ἐφημερίδας ὁ Λήμνιος σοφιστὴς ἀγαθὰς εἶναι διδασκάλους φησὶ τοῦ περὶ ἅπαντος εὖ εἰπεῖν.⁸⁶

Bilo bi mudro zapisati vizije, snove, prikaze i slučajeve ... ako sofist sa Lemna kaže da su dnevnicima dobri učitelji da bi se moglo dobro govoriti o svakoj temi.

Filostrat nije jedini antički autor koji čita ovo djelo kao autobiografiju. Neki vjeruju da je Libanije, Aristidov obožavalac, načinio svoju biografiju u prvom govoru (*Oratio 1*), koji se zove *Βίος ἡ περὶ τῆς ἑαυτοῦ τύχης* (*Život ili o svojoj sudbini*), po uzoru na *Svete govore*. Bulanže i Pek su mišljenja da su duga naracija o Aristidovim zdravstvenim problemima, opisi liječenja, kao i odnos s bogom značajno utjecali na formiranje Libanijevog djela.⁸⁷

Većina proučavalaca Aristidova opusa se slaže s klasifikacijom *Svetih govora* kao autobiografije. Među njima je i Keova, koja se oslanja na mišljenje Ležena, kada ka-

⁸³ ISRAELOWICH 2012, 25.

⁸⁴ Philostr. *VS* 2.9.

⁸⁵ QUATTROCELLI 2008, 280.

⁸⁶ Synesius, *De Insomniis*, 18.2–3.

⁸⁷ BOULANGER 1923, 453–454; PACK 1947, 19–20.

že da treba prihvatiti Leženovu definiciju autobiografije kao proznog djela u kome autor iznosi retrospektivni prikaz vlastitog života, a osobito o historiji svoje ličnosti, i primijeniti tu definiciju na *Svete govore*.⁸⁸

Zaključak je da *Sveti govori* zadovoljavaju savremene kriterije autobiografije. Oni su prozno djelo, u kojim se nalaze detaljni opisi autorova života. Nastali su s namumom, iako je poticaj došao, kako Aristid kaže, od boga. Međutim, jasno je da autor, kada ih je pisao, nije imao na umu da stvara autobiografiju, već je djelo načinio kao posvetu bogu u znak zahvalnosti za sva dobročinstva koja mu je ovaj učinio i, ono što je najbitnije, iz uvjerenja da je Asklepije zaslužan što je živ. Pecalis-Diomidisova se čak bavi tvrdnjom da je Asklepije pravi autor govora.⁸⁹ Naravno da je Aristid bio pod silnim utjecajem religije, te kulta Asklepija; stoga se *Sveti govori* mogu gledati i kao aretalogija, odnosno vrsta svete biografije osobita za kasnu antiku o čudesnim djelima božanstava, a pisana je u prvom licu.⁹⁰ Aretalogija spada u retoriku, a među bogovima koji su najčešće bili teme aretalogija su Asklepije, Isis i Sarapis.⁹¹ Upravo ove bogove je i Aristid štovao, što ide u prilog tezi da se *Sveti govori* mogu klasificirati i kao aretalogija.

***Sveti govori* kao primjer religijske književnosti**

Treba spomenuti i da se *Sveti govori* smatraju najintimnijim Aristidovim djelom, prvenstveno zbog ličnih religijskih vjerovanja koja su u njima iznesena. Kada govorimo o religijskoj književnosti, to je širok pojam, te ne postoji općeprihvaćena definicija.⁹² Za potrebe rada ćemo pod religijskom književnošću podrazumijevati onu književnost čija tema je iz područja religije, bilo da su to vjerski tekstovi svjetskih religija (Biblija, Kuran, Talmud) ili tekstovi pisaca u kojima pojedinci iznose svoje stavove o religiji, te vjerskim običajima, kao i prikaz ličnih religijskih vjerovanja. Koliku je važnost religiozni element u životu sofista imao, potvrđuje većina biografija kod Filostrata, u kojima se s naklonošću gleda na štovanje bogova i njegovanje starih ideala. Aristid se toga svakako držao. On je pisao himne u čast bogova, no ipak njegov odnos s bogom se najbolje vidi u najobimnijem djelu, *Svetim govorima*. Upravo se u njima Aristid prikazuje boljim od konkurencije govornika zato što je njegovo govorničko umijeće dar samog Asklepija. Već po samom svom sadržaju, koji velikim dijelom odražava utjecaj boga Asklepija na Aristidov život, kao i po svom nastanku, na poticaj boga, ali i naslovom, *Sveti govori* upućuju na to da se radi o djelu koje se može klasificirati kao dio religijske književnosti. Horstmanshof smatra da se *Sveti*

⁸⁸ QUET 1993, 215 i LEJEUNE 1975, 14, 44–46.

⁸⁹ PETSALIS–DIOMIDIS 2006, 198–201.

⁹⁰ PEARCY 1988, 378.

⁹¹ PERNOT 2005, 80.

⁹² Za diskusiju o religijskoj književnosti pogledati HANNA 1965.

govori trebaju čitati kao religijski dokumenti.⁹³ Trap takođe vjeruje u isto kada kaže da Aristid kao izvrstan besjednik posebno mjesto zaslužuje radi svojih doprinosa religijskom diskursu.⁹⁴ Nedugo po nastanku sâm Aristid ili prvi uređivač svrstava *Svete govore* s drugih deset govora i naslovljava ih *Μαντευτοί*, odnosno govori koje je propisalo proročište.⁹⁵ Ovaj podatak dodatno pridonosi njihovoj klasifikaciji kao govora s religijskim kontekstom.

Kao što je već rečeno, jedan od glavnih ukazatelja da se radi o religijskom djelu je sam nastanak *Govora*. Aristid na nekoliko mjesta u korpusu spominje da je vodio zapise u koje je diktirajući bilježio snove koje mu je slao Asklepije. Na tim zapisima se baziraju *Sveti govori*. Ove knjige zapisa naziva *ἀπογραφή*,⁹⁶ te tvrdi da ih je bio ogroman broj.⁹⁷ Riječ *ἀπογραφή* doslovno znači spisak ili registar, te je izglednije da ju je Aristid upotrijebio u tom značenju, nego li u njenom pravnom značenju, koje se koristilo prilikom sudskih procesa na antičkim sudovima.⁹⁸

Drugi argument za klasifikaciju ovih govora kao religijskih temelji se na samom sadržaju govora, posebice prvih triju, koji ističu važnost vjerskih putovanja, odnosno hodočašća, kao i čudesno iscjeljenje ili, preciznije rečeno, poboljšanje zdravstvenog stanja koje se pripisuje božanskom djelovanju. Mogli bismo reći da je u tom pogledu Aristid sa svojim *Svetim govorima* bio preteča hodočasničkih putopisa, jer je sličan koncept kasnije prikazan u djelima o Svetoj Tekli, u tekstu iz 5. vijeka,⁹⁹ te o Svetom Artemiju, u tekstu iz 7. vijeka.¹⁰⁰ Kasnije je hodočašćenje postala sve zastupljenija praksa.

Koliko je Bog bio važan kršćanima, toliko je Asklepije značio Aristidu. On ga doživljava kao spasitelja (*Σωτήρ*), baš kao i kršćani svoga boga. Na početku prvog i drugog dijela *Svetih govora* Aristid navodi kako ga je Asklepije spasio i ističe da je napisao te govore kao znak zahvalnosti bogu. Asklepije je bio taj koji je Aristidu donio čuda i iznova ga spašavao, kao što je to bio slučaj kada je potres 177. godine razorio Smirnu, godinu dana nakon što je Aristid napustio grad. Aristid pripisuje svoj spas Asklepiju jer mu je ovaj savjetovao da napusti grad prije katastrofe.

Još jedan element koji pridonosi religioznom karakteru djela je njegov naslov, *Sveti govori*. Sam naslov se takođe javio u jednom od božanskih otkrivenja i sugerira da su *Govori* načinjeni kao naracija o Asklepijevim čudima:

⁹³ Horstmanshoff u BORG 2004, 290.

⁹⁴ TRAPP 2017, 8.

⁹⁵ PETSALIS–DIOMIDIS 2010, 125.

⁹⁶ Ael. Ar. Orat. 23.274, 24.291, 25.316, 26.327.

⁹⁷ *Ibid.*, 24.291.

⁹⁸ SMITH 1843, 70.

⁹⁹ Tekst nepoznatog autora naslovljen *De vita et miraculis sanctae Theclae*.

¹⁰⁰ Kompilacija tekstova pod nazivom *Διήγησις τῶν θαυμάτων τοῦ ἁγίου ἐνδόξου μεγαλομάρτυρος καὶ θαυματουργοῦ Ἀρτεμίου* o 45 čuda svetog Artemija iz 7. vijeka, nepoznatog autora.

ἔφη δ' οὖν ὁ τροφεὺς ὡς ἐν τούτῳ δὴ τῷ σχήματι διαλεχθεῖη πρὸς αὐτὸν περὶ τῶν λόγων τῶν ἐμῶν ἄλλα τε δὴ, οἶμαι, καὶ ὅτι ἐπισημῆναιτο ὡδὶ λέγων, ἱεροὶ λόγοι.¹⁰¹

Moj odgojitelj je rekao da mu se obratio u ovom obličju,¹⁰² vjerujem, u vezi s mojim govorima i, između ostalog, pohvalno ih je označio naslovom *Sveti govori*.

Ovaj naziv *Sveti govori* nije bio neuobičajen u grčkoj tradiciji. Obično se odnosio na svetu legendu koja je podrazumijevala i obrede posebnog štovanja, inicijaciju. Ti tajanstveni obredi su dovodili do božanskog ukazanja.¹⁰³ Pojam ἱεροὶ λόγοι ili ἱεροὶ βίβλοι ujedno je i poveznica između religije i književnosti u klasičnoj antici. Ta poveznica s religijom je u antici bila kudikamo šira; božanski likovi pojavljuju se u različitim književnim vrstama, npr. u himnama bogovima, epovima, tragedijama, komedijama itd.

Ἱεροὶ λόγοι su zbog božanskog i religioznog karaktera bili obavijeni velom tajne i antički vjernici su ih skriveno prakticirali, bivajući obavezani zakletvom, kako bi zaštitili božansko otkrivenje.¹⁰⁴ Ἱεροὶ λόγοι su u vrijeme nakon Herodota imali sljedeća svojstva: tajnovitost, misticizam i božansko porijeklo. Ti elementi su pridonosili njihovoj posebnosti i dostupnosti samo malom broju ljudi.¹⁰⁵ U najvećem broju slučajeva bili su prenošeni usmenim putem kako bi se očuvala mističnost, a zapisivanjem bi se ona ugrozila. Dok se oni ἱεροὶ λόγοι kojima su autori pojedinci smatraju pseudoepigrafom, jedno djelo je izuzetak. To su upravo Aristidovi *Sveti govori*. Iako oni nisu ἱεροὶ λόγοι u konvencionalnom smislu, sadrže opise religijskog života autora koji je usko povezan s božanskim otkrivenjem, budući da se Aristidu bog pokazivao u snovima.¹⁰⁶

Upravo zbog intimnog odnosa Aristida i boga, koji je iznesen u *Govorima*, primjećuje se nedostatak strukture, u fokusu nije kronološko pripovijedanje događaja kao kod uobičajenih dnevnika, već autorova promjenjiva zdravstvena situacija i posebice njegovo tijelo. Ali ono što najviše razlikuje ovo djelo od uobičajenih dnevnika je odnos s bogom. Utjecaj i značaj boga Asklepija u Aristidovom životu uvodi u sve važniji lični odnos s bogom, koji će obilježiti kršćanstvo. Taj odnos čini da ovo djelo pripada književnom žanru ἱεροὶ λόγοι, koji je dio religiozne literature, a koji je, kako kaže Festižjer,¹⁰⁷ prikaz ukazanja božanstava koje čini otkrivenje.¹⁰⁸

¹⁰¹ *Ibid.*, 24.293.

¹⁰² Asklepije se javio Aristidovu odgojitelju u liku konzula Salvija, koji je tada isto boravio u pergamskom svetilištu.

¹⁰³ ISRAELOWICH 2012, 20.

¹⁰⁴ HENRICHS 2003, 231.

¹⁰⁵ *Ibid.*, 239.

¹⁰⁶ *Ibid.*, 240.

¹⁰⁷ FESTUGIÈRE 1954, 88.

¹⁰⁸ PETSALIS–DIOMIDIS 2010, 125.

Sveti govori kao pohvalni govor

Epideiktični ili pohvalni žanr (γένος ἐπιδεικτικόν, *genus demonstrativum*) uključuje sve oblike javnog govora čiji cilj nije da uvjeri suca ili neko tijelo koje vijeća ili odlučuje.¹⁰⁹ Književna vrsta enkomij je pohvala koja može biti napisana u stihu ili prozi, a veliča i slavi ljude, predmete, događaje ili ideje, a u prvotnom značenju predstavlja grčku korsku pjesmu u slavu heroja, koja se izvodila na kraju Olimpijskih igara.¹¹⁰ Neki primjeri enkomija su Teokritov enkomij Ptolemeja Filadelfa, Gorgijina *Pohvala Helene*, *Pogrebni govor* Periklov, te Pindarove *Olimpijske ode*. *Svete govore* možemo klasificirati kao djelo pohvalnog govorništva, a takva klasifikacija može se shvatiti dvojako, bilo da je pohvala upućena bogu Asklepiju ili kao samohvala. Aristid je bio sklon samohvali, a to je vidljivo i na više mjesta u korpusu, gdje on sam sebe naziva najboljim ili prvim od Grka:

ὦ δυσέρωτες ὑμεῖς, οἱ φιλεῖτε μὲν οὕτωςι διαφερόντως καὶ τῶν Ἑλλήνων ἄκρον εἶναι πεπιστεύκατε.¹¹¹

Vi ludo zaljubljeni, koji me silno volite i koji smatrate da sam najbolji od Grka.

πλείστα δὲ καὶ μέγιστα ἐπιστεῖλαντος αὐτῷ περὶ τῶν λόγων τῶν ἐμῶν Παρδάλου τοῦ ἡμετέρου μὲν ἐταίρου.

Pardala, naš prijatelj, napisao je mnogo pohvalnih stvari o mojem govorništvu.¹¹²

Upravo se u *Svetim govorima* on predstavlja kao neko tko je bolji od rivala govornika zato što njegov dar za retoriku dolazi od samog Asklepija. Iz *Govora* se može zaključiti da je jedan od razloga za njihovu objavu, pored iskaza zahvalnosti bogu, i želja za samopromocijom. Kako bilo, oba razloga kao rezultat imaju pohvalni govor, koji ujedno veliča i Asklepija i Aristida. Da je Aristid bio ambiciozan nema sumnje, a ponekad je takvo ponašanje znalo naići i na osudu publike, kao kada je optužen da je prilikom izvođenja pohvalnog govora božici Ateni napravio digresiju i skrenuo u samohvalu. Autorova ambicioznost već se vidi na samom početku *Svetih govora*, kada izjavljuje da ovim djelom namjerava ostaviti traga:

δοκῶ μοι κατὰ τὴν Ἑλένην τὴν Ὀμήρου τὸν λόγον ποιήσεσθαι. καὶ γὰρ ἐκείνη πάντας μὲν οὐκ ἂν φησιν εἰπεῖν ὅσσοι Ὀδυσσεύς ταλασίφρονός εἰσιν ἄεθλοι.¹¹³

¹⁰⁹ HORNBLOWER 2012, 515.

¹¹⁰ CUDDON 2013, 233–4.

¹¹¹ Ael. Ar. Orat. 51.422.

¹¹² Ael. Ar. Orat. 26 342.

¹¹³ Ael. Ar. Orat. 23.273.

Vjerujem da ću govoriti kao Homerova Helena, koja kaže da neće ispričati sve muke nepokolebljivog Odiseja.

Nakon što to kaže, pojašnjava da neće ispričati sva Asklepijeva dobročinstva, govoreći kako to ne bi bilo moguće s obzirom na njihov broj, a i na nedovoljne svoje retoričke sposobnosti. Govoreći to, jasno je da je riječ o lažnoj skromnosti, a i sam uvod je pompozan pozivajući se na Homera, i na neki način uspoređujući se s njim. No, ovakve pojave nisu bile rijetkost u to vrijeme. Samohvala ili *periautologia*, odnosno pričanje o samome sebi, često se pojavljuje u tekstovima toga doba.¹¹⁴ Aristid nadalje na više mjesta u tekstu, spominjući svoj urođeni talent te božansku inspiraciju, na neki način opravdava hvalisanje. Jedan od takvih primjera je i sljedeći ekscerpt:

φρονίμου μὲν γάρ ἐστιν οἶμαι καὶ σώφρονος γινῶναι τὴν ἀξίαν ἐκάστου τῶν πραγμάτων, δικαίου δὲ τὰ πρέποντα καὶ ἑαυτῷ καὶ ἑτέροις ἀποδοῦναι, ἀνδρείου δὲ μὴ φοβηθῆναι τάληθές εἰπεῖν¹¹⁵

Smatram da je obilježje pametnog i mudrog čovjeka znati vrijednost svake stvari, a pravednog čovjeka da dâ natrag ono što je dužan i sebi i drugima, a hrabrog čovjeka da ne bojeći se govori istinu.

Koliko li je samo bio ponosan na sebe što može sastaviti ovakvo djelo, još pod vodstvom i zaštitom Asklepija, kojemu je ovo djelo i omaž, kako sâm navodi. On mu se odužio zbog toga što mu je spasio život pišući *Svete govore*, slušajući upute boga i bilježeći sva njegova obraćanja kako njemu samome, tako i njemu bliskim ljudima. I Sopater, autor komentara na Aristidova djela, drži ovaj tekst pohvalnim govorom u čast boga:

ὕπερ τούτου ἀμείψασθαι τὴν εὐεργεσίαν βουλόμενος ἔγραψεν ἕξ λόγους τοὺς ἱεροὺς λεγομένους, ἐν οἷς μόνους τοὺς ὀνειρούς ἐξηγεῖται, οὓς ἰδὼν ἰάθη.¹¹⁶

Želeći se odužiti za njegovo dobročinstvo u pogledu toga, napisao je šest knjiga nazvanih svetima, u kojima izlaže samo snove, koje, kad ih je vidio, izliječio se.

Zaključak

Mnoga pitanja nameću djela Elija Aristida, ali i njegov život, koji je bio sve samo ne običan. Obilježila ga je bolest, radi koje je i završio u Asklepijevom svetištu, a ujedno i liječilištu u Pergamu. Ondje je osim fizičkog oporavka postigao i mentalni,

¹¹⁴ FIELDS 2008, 152.

¹¹⁵ Ael. Ar. Ars 56.1.12.2.2

¹¹⁶ Sopater, *Prolegomena* 738D u LENZ 1959, 112.

a to sve uz pomoć boga Asklepija, kako je bio uvjeren Aristid. Naime, bog je, odnosno vjerovanje u Asklepijeve moći odredilo njegov životni put. Po Asklepijevom nalogu Aristid je stigao u Pergam, gdje je boravio dvije godine, te taj period naziva *kathedra*, odnosno mirovanje. Za to vrijeme počeo se vraćati govorništvu, takođe po uputstvu Asklepija, a nakon napuštanja svetišta u potpunosti se posvetio retorici. Iako se Aristid svojim životom i opusom razlikovao od ostalih sofista svoga doba, ipak se može zaključiti da nije pogrešno ako ga se ubroji među njih. On sam se tome protivio, vjerujući da su sofisti nemoralni, a govorništvo im je tek sredstvo ka sticanju slave.

Još jedan izazov koji su *Govori* nametnuli jeste pitanje njihove kompozicije i kronologije. Kompozicija predstavlja pravu refleksiju karaktera svog autora, vlada potpuna konfuzija i neraspoređenost, pogotovo u prva tri govora, kada Aristid još nije bio potpuno siguran što namjerava s ovim poduhvatom postići. Kronologija je takođe narušena, gotovo da je nepostojeća. I kada je riječ o kronologiji sastavljanja *Svetih govora* i kada mislimo na kronologiju snova i događaja opisanih u *Govorima*, takođe vlada zbrka. Aristid je prvo napravio pauzu između pisanja prve knjige i ostalih pet, a kada je riječ o snovima i događajima, oni nisu uopće pisani kronološkim redom. Razlog tomu je što ih je Aristid odlučio objaviti nekoliko desetljeća nakon što mu se bog počeo ukazivati u snovima, a ujedno je bio i ostao bez svojih bilježaka iz realnog vremena, koje naziva *apographe*. Sve ovo pokazuje da ima još puno prostora za bavljenje ovim autorom, za izučavanje različitih žanrova kod nje-ga, kao i stila, a osobito mnogo materijala za interdisciplinarni pristup izučavanju pružaju njegovi *Sveti govori*. Konfuzija oko kompozicije i kronologije *Svetih govora* jedan je od elemenata zašto ih je teško klasificirati, no treba napomenuti da *Sveti govori* nipošto nisu jedino antičko literarno djelo koje se opire bezrezervnoj klasifikaciji. Takva djela – žanrovski hibridi, su primjera radi Ksenofontova *Kirupedija* i Lukijanove *Istinite priče*.

Ovo sve ukazuje na to da su *Sveti govori* zaista jedinstveno djelo u grčkoj, ali i svjetskoj književnosti, te da se lako mogu svrstati u razne žanrove, ako ne u potpunosti, onda barem nekim svojim karakteristikama. Izraelovič tvrdi da je ovo djelo *sui generis*, s čime se slažem jer mu zaista nema sličnog, k tome on isto tako tvrdi da ga se ne može katalogizirati u poznatu taksonomiju grčko-rimske književnosti.¹¹⁷ Sam Aristid ih je najvjerojatnije smatrao pohvalnim govorom Asklepiju, s obzirom na to koliko ga puta spominje u kontekstu spasitelja, a sebe opisuje kao dužnika.

Ovi govori iako su *sui generis*, nema razloga da im se ne posveti dublja i ozbiljnija analiza koja ukazuje na generičke paralele s nizom drugih antičkih književnih i neknjiževnih podvrsta. Zbog svoje osobitosti mogu se proučavati iz više uglova. Tako ih se na primjer može analizirati kao autobiografsko, religiozno ili pak epi-

¹¹⁷ ISRAELOWICH 2012, 17.

deiktičko djelo. Ovaj rad se ograničio na ove kategorije, no *Sveti govori* su bili i predmet analiza iz polja medicine i psihologije. Ne bi bila greška da ih se klasificira u jednu od ovih kategorija, ili pak u sve, jer doista imaju elemente koji bi opravdali bilo koji odabir. Najispravnije je ne ograničavati ih podjelama i grupiranjem, već ih promatrati kao jedinstveni tekst, koji pruža toliko mogućnosti za istraživanje, ne samo njihovog sadržaja već i strukture.

Bibliografija

Izvori

- Elije Aristid, *Orationes*. Aristides ex recensione Guilielmi Dindorfii, Leipzig, Weidmann, 1829.
- Elije Aristid, *Rhetores Graeci*, Vol. 2. ex recognitione Leonardi Spengel. Leonhard von Spengel, Leipzig, Teubner, 1854.
- Filostrat, *Vitae Sophistarum*, Flavii Philostrati Opera. Philostratus the Athenian, Carl Ludwig Kayser, in aedibus B. G. Teubneri, Lipsiae, 1871.
- LENZ 1959 = F. Lenz, *The Aristeides Prolegomena*, Leiden.
- Sinesije, »De insomniis«, u: *On Prophecy, Dreams and Human Imagination: Synesius, De insomniis* (ur. Russell, D; Nesselrath, H. G.), Tübingen, 2014.

Literatura

- ANDERSON 1986 = G. Anderson, *Philostratus. Biography and Belles Lettres in the Third Century*, Kent.
- ANDERSON 1993 = G. Anderson, *The Second Sophistic*, London.
- ARNOTT 1982 = W. Arnott, »Pastiche, pleasantry, prudish eroticism: the letters of 'Aristaenetos'«, u: *Later Greek Literature* (ur. Winkler, J., Williams, G.), 291–320, Cambridge.
- BEHR 1968 = C. Behr, *Aelius Aristides and the Sacred Tales*, Amsterdam.
- BOMPAIRE 1993 = J. Bompaigne, *Quatre styles d'autobiographie au IIe siècle après J.-C. : Aelius Aristide, Lucien, Marc-Aurèle, Galien*, u: *L'invention de l'autobiographie : d'Hésiode à Saint Augustin. Actes du deuxième colloque de l'Équipe de recherche sur l'hellénisme post-classique* (ur. Baslez, M; Hoffmann, P; Pernot, L.), 199–209, Paris.
- BOULANGER 1923 = A. Boulanger, *Aelius Aristide et la sophistique dans la province d'Asie au IIe siècle de notre ère*, Paris.
- BOWERSOCK 1969 = G. Bowersock, *Greek Sophists in the Roman Empire*, Oxford.

- BOWIE 1970 = E. L. Bowie »Greeks and Their Past in the Second Sophistic«, *Past and Present* 46, 3–41.
- BRUNT 1994 = P. Brunt, »The Bubble of the Second Sophistic«, *Bulletin of the Institute of Classical Studies* 39, 25–52.
- CUDDON 2013 = J. Cuddon, *Dictionary of Literary Terms and Literary Theory*, Oxford.
- DODDS 1965 = E. Dodds, *Pagan and Christian in an Age of Anxiety: Some Aspects of Religious Experience from Marcus Aurelius to Constantine*, Cambridge.
- DOWNIE 2013 = J. Downie, *At the Limits of Art: A Literary Study of Aelius Aristides' Hieroi Logoi*, Oxford.
- FESTUGIÈRE 1954 = A. Festugiere, *Personal religion among the Greeks*, Berkeley.
- FESTUGIÈRE 1969 = A. Festugière, »Sur les «Discours Sacrés» d'Aelius Aristide«, *Revue des Études Grecques* 82 (389–390), 117–153.
- FIELDS 2008 = D. Fields, »Aristides And Plutarch On Self-Praise«, u: *Aelius Aristides between Greece, Rome, and the Gods* (ur. Harris, W; Holmes, B.), 151–172, Leiden – Boston.
- GASCÓ / VERGER 1987 = F. Gascó & A. Verger, *Elio Aristides, Discursos I*, Madrid.
- HANNA 1965 = T. Hanna, »A Question: What Does One Mean by 'Religious Literature'?«, *Comparative Literature Studies*, 2(4), 375–385.
- HARRISON 2000 = S. Harrison, »Apuleius, Aelius Aristides and religious autobiography«, *Ancient narrative* 1, 245–259.
- HENRICHs 2003 = A. Henrichs, »'Hieroi Logoi' and 'Hierai Bibloi': The (Un)Written Margins of the Sacred in Ancient Greece«, *Harvard Studies in Classical Philology*, 101, 207–266.
- HORNBLOWER (ed.) 2012 = S. Hornblower, *The Oxford Classical Dictionary*, Oxford.
- HORSTMANSHOFF 2004 = M. Horstmanshoff, »Aelius Aristides: A suitable case for treatment«, u: *Paideia: The World of the Second Sophistic*, Vol. 2 (ur. Borg, B), 277–290, Berlin.
- HUBBELL 1913 = H. Hubbell, *The Influence of Isocrates on Cicero, Dionysius and Aristides*, New Haven.
- ISRAELOWICH 2012 = I. Israelowich, *Society, Medicine and Religion in the Sacred Tales of Aelius Aristides*, Leiden.
- KIM 2010 = L. Kim, L., »The Literary Heritage as Language. Atticism and the Second Sophistic«, u: *A Companion to the Ancient Greek Language* (ur. Bakker, E.), 468–482. Malden.
- LAUWERS 2013 = J. Lauwers, »Systems of Sophistry and Philosophy: The Case of the Second Sophistic«, *Harvard Studies in Classical Philology* 107, 331–363.
- LEJEUNE 1975 = P. Lejeune, *Le pacte autobiographique*, Paris.
- MISCH 1950 = G. Misch, *A History of Autobiography in Antiquity*, London.
- PACK 1947 = R. Pack, »Two Sophists and Two Emperors«, *Classical Philology*, 42, 17–20.

- PEARCY 1988 = L. Percy, »Theme, dream and narrative: reading the Sacred Tales of Aelius Aristides«, *Transactions of the American Philological Association*, 118, 377–391.
- PERNOT 2005 = L. Pernot, *Rhetoric in Antiquity*, Washington.
- PETSALIS–DIOMIDIS 2006 = A. Petsalis—Diomidis, »Sacred writing, sacred reading: the function of Aelius Aristides' self presentation as author in the Sacred Tales«, u: *The Limits of Ancient Biography* (ur. McGing, B; Mossman, J.), 193–212, Swansea – Oakville.
- PETSALIS–DIOMIDIS 2010 = A. Petsalis–Diomidis, *Truly Beyond Wonders: Aelius Aristides and the Cult of Asklepios*, Oxford.
- QUATTROCELLI 2008 = L. Quattrocelli, »Aelius Aristides' Reception At Byzantium: The Case Of Arethas«, u: *Aelius Aristides between Greece, Rome, and the Gods* (ur. Harris, W; Holmes, B.), 279–293, Leiden – Boston.
- QUET 1993 = M. Quet, *Parler de soi pour louer son dieu : le cas d'Aelius Aristide* u: Baslez – Hoffmann – Pernot, 211–251, Paris
- RAWSON 1985 = E. Rawson, *Intellectual Life in the Late Roman Republic*. London.
- REARDON 1993 = B. Reardon, »L'autobiographie à l'époque de la Seconde Sophistique : quelques conclusions«, u : *L'invention de l'autobiographie : d'Hésiode à Saint Augustine. Actes du deuxième colloque de l'Équipe de recherche sur l'hellénisme post-classique* (ur. Baslez, M; Hoffmann, P; Pernot, L.), 279–284, Paris.
- SMITH (ed.) 1843 = W. Smith, *A Dictionary of Greek and Roman Antiquities*, New York.
- SWAIN 1996 = S. Swain, *Hellenism and Empire: Language, Classicism, and Power in the Greek World*, Oxford.
- TRAPP 2017 = M. Trapp. Michael, *Orations, Volume I*, Cambridge – London.
- WEISS 1998 = C. Weiss, *Literary Turns: The Representation of Conversion in Aelius Aristides*.
- WHITMARSH 2001 = T. Whitmarsh, *Greek Literature and the Roman Empire*, Oxford.
- WILAMOWITZ 1900 = U. von Wilamowitz-Möllendorff, »Asianismus und Atticismus«, *Hermes* 30, 1–52.

Veronika Vasilić
Faculty of Philosophy
University of Belgrade
veronika.vasilic@gmail.com
ORCID: [0009-0005-2488-5485](https://orcid.org/0009-0005-2488-5485)

Aelius Aristides and the *Sacred tales*: Problems of Classification

Abstract: The aim of this paper is to investigate various problems related to Aelius Aristides and his work *The Sacred Tales*. The first question concerns the classification of the author himself, raising the question of whether he is a sophist or a rhetorician. The second is classifying Aristides' most intimate work, the *Sacred Tales*. This classification is addressed by analyzing the composition and chronology of the Speeches. Finally, the *Sacred Tales* are analyzed as an autobiographical work, a religious text and a type of encomium, with all the inherent differences between them. The analysis established the existence of generic parallels with various other literary and non-literary subgenres. Since in ancient literature there was no consistent effort to classify all literary subgenres, modern definitions and nomenclature are applied.

Keywords: Aelius Aristides, *Sacred Tales*, classification, Second Sophistic, autobiography, religious literature, encomium.

Primljeno / Received: 25.04.2024
Izmenjeno / Revised: 16.05.2024
Prihvaćeno / Accepted: 17.07.2024

Sadržaj – Contents

JOVAN CVJETIČANIN Civil war pollution in the <i>Epodes</i> and the <i>Odes</i> of Horace	7
МИРКО ОБРАДОВИЋ Лаида из Коринта – хетера и хероина	29
ŠIME DEMO Digitalne tehnologije i latinski jezik: izabrane teme	59
ЈЕЛЕНА ФЕМИЋ КАСАПИС Појам <i>ἑσχατος</i> код Хомера	83
VERONIKA VASILIC Elije Aristid i <i>Sveti govori</i> : problemi klasifikacije	107
МИЛОШ МАЦАН Етничка структура војске Антиоха III	131
DIMITRIJA RAŠLJIĆ <i>Variae lectiones ad Isaеum</i> from the F573 SPbDA 375 manuscript from the National Library of Russia	157
MIROSLAV VUJOVIĆ & JELENA CVIJETIĆ On one unpublished Roman inscription from Nevesinje	165
ALEKSANDAR LOMA Cimmerians: A forgotten people of the ancient world	177
JELENA VUKOJEVIĆ Workshops on digital epigraphy and storytelling within the project PROMETHEUS	191
ЈЕЛЕНА САВИЋ Collegium Carolivicanum: Карловачка летња школа старих језика и култура	195